ZO‘RAVONLIKDAN HOLI MAKTAB VA BOLALARNI HIMOYA QILISH

Sultonova Ra'no Ochilovna

Samarqand viloyati Jomboy tumani

6-umumiy o'rta ta'lim maktabi amaliyotchi psixologi

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta’lim muassasalarida zo‘ravonlikning oldini olish, bolalarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, xavfsiz hamda psixologik farovon ta’lim muhitini shakllantirishning pedagogik va psixologik jihatlari yoritilgan. Maktabda uchraydigan jismoniy, ruhiy, og‘zaki, ijtimoiy va raqamli zo‘ravonlik holatlarining o‘quvchi shaxsiga ta’siri tahlil qilingan. Shuningdek, bulling va kiberbullingning oldini olishda maktab psixologi, sinf rahbari, pedagoglar, ota-onalar hamda tegishli mutaxassislarning hamkorligi muhim omil sifatida ko‘rib chiqilgan. Maqolada bolalarni zo‘ravonlikdan himoya qilish, ularda o‘zaro hurmat, bag‘rikenglik, empatiya va xavfsiz muloqot madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: zo‘ravonlik, xavfsiz maktab, bola huquqlari, bulling, kiberbulling, diskriminatsiya, psixologik himoya, ta’lim muhiti, profilaktika, empatiya, pedagogik hamkorlik, psixologik farovonlik.

KIRISH

Bugungi kunda ta’lim tizimining asosiy vazifalaridan biri nafaqat o‘quvchilarga bilim berish, balki ularning jismoniy, ruhiy va ijtimoiy jihatdan xavfsiz rivojlanishini ta’minlashdan iboratdir. Maktab bolaning shaxs sifatida shakllanishida muhim o‘rin tutadigan ijtimoiy muhit hisoblanadi. Bola kunining katta qismini ta’lim muassasasida o‘tkazadi, tengdoshlari va pedagoglar bilan muloqot qiladi, o‘zining qobiliyatlari, qiziqishlari va shaxsiy munosabatlarini namoyon etadi. Shu sababli maktabdagi muhitning sog‘lom, adolatli, do‘stona va zo‘ravonlikdan holi bo‘lishi har bir o‘quvchining rivojlanishi uchun muhim shart hisoblanadi.Zo‘ravonlikdan holi maktab deganda o‘quvchilar, pedagoglar va boshqa ta’lim ishtirokchilari o‘rtasida o‘zaro hurmat, ishonch, tenglik va xavfsizlik tamoyillari qaror topgan ta’lim muhiti tushuniladi. Bunday muhitda

har bir bolaning sha’ni, qadr-qimmati, shaxsiy xususiyatlari va huquqlari hurmat qilinadi. O‘quvchining tashqi ko‘rinishi, oilaviy sharoiti, moddiy imkoniyati, o‘zlashtirish darajasi, millati, jinsi yoki individual xususiyatlari sababli kamsitilishiga yo‘l qo‘yilmaydi. Har bir bola o‘z fikrini erkin bildirish, yordam so‘rash va ta’lim jarayonida teng ishtirok etish imkoniyatiga ega bo‘lishi lozim.

Zo‘ravonlik tushunchasi faqat jismoniy ta’sir bilan cheklanmaydi. U insonning ruhiy holatiga, qadr-qimmatiga, erkinligiga va xavfsizligiga zarar yetkazadigan turli xatti-harakatlarni ham qamrab oladi. Ta’lim muassasalarida jismoniy zo‘ravonlik, haqoratlash, qo‘rqitish, tahdid qilish, masxara qilish, ataylab chetlatish, kamsitish, bosim o‘tkazish va internet orqali ta’qib qilish kabi holatlar uchrashi mumkin. Ayrim vaziyatlarda zo‘ravonlik ochiq namoyon bo‘lsa, ba’zan u yashirin shaklda, takroriy ruhiy bosim yoki ijtimoiy chetlatish ko‘rinishida namoyon bo‘ladi.Maktab muhitida keng uchraydigan muammolardan biri bulling hisoblanadi. Bulling — bir yoki bir necha shaxs tomonidan boshqa o‘quvchiga nisbatan ataylab va takroran amalga oshiriladigan tajovuzkor xatti-harakatlar majmuasidir. Bunda kuch, mavqe yoki guruhdagi ustunlikdan foydalanish holati kuzatiladi. Masalan, o‘quvchini muntazam masxara qilish, unga laqab qo‘yish, tengdoshlari orasida obro‘sizlantirish, guruhdan chetlashtirish, qo‘rqitish yoki uning buyumlariga zarar yetkazish bulling ko‘rinishlariga kiradi. Bunday holatlarni oddiy hazil yoki bolalar o‘rtasidagi kelishmovchilik sifatida baholash to‘g‘ri emas. Chunki muntazam takrorlanadigan kamsitish bolaning ruhiy farovonligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.Bullingdan farqli ravishda oddiy kelishmovchilikda tomonlar o‘rtasida nisbatan teng kuch va imkoniyat mavjud bo‘ladi. Kelishmovchilik bir martalik vaziyat bo‘lishi mumkin, bulling esa takroriylik va kuchlar nomutanosibligi bilan ajralib turadi. Shu sababli maktab mutaxassislari har bir murojaatni alohida o‘rganishi, vaziyatning davomiyligi, ishtirokchilarning munosabati va bolaning ruhiy holatini hisobga olishi zarur.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi bilan zo‘ravonlikning yangi shakli — kiberbulling ham dolzarb muammoga aylandi. Kiberbulling ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar, internet platformalari va boshqa raqamli vositalar orqali shaxsni haqoratlash, tahqirlash, qo‘rqitish, yolg‘on ma’lumot tarqatish yoki shaxsiy ma’lumotlarini

uning roziligisiz oshkor etish kabi holatlarni o‘z ichiga oladi. Bunday vaziyatda bola maktabdan tashqarida ham ruhiy bosimni his qilishi mumkin. Shuning uchun raqamli xavfsizlik madaniyatini shakllantirish, internetdan mas’uliyatli foydalanish va shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish bo‘yicha tushuntirish ishlari olib borilishi muhimdir.Zo‘ravonlik va kamsitishning yana bir ko‘rinishi diskriminatsiya hisoblanadi. Diskriminatsiya bolaning muayyan belgisi yoki shaxsiy xususiyati sababli unga nisbatan adolatsiz munosabatda bo‘lishni anglatadi. Ta’lim jarayonida har bir o‘quvchiga teng imkoniyat yaratish, uning individual ehtiyojlarini hisobga olish va hech kimni kamsitmaslik muhim pedagogik tamoyildir. Ayniqsa, alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan bolalar, ijtimoiy himoyaga muhtoj oilalardagi o‘quvchilar hamda moslashishda qiyinchilikka duch kelayotgan bolalarga nisbatan e’tiborli munosabat zarur.

Zo‘ravonlikning bola shaxsiga ta’siri ko‘p qirrali bo‘lib, uning hissiy, ijtimoiy va ta’limiy rivojlanishida namoyon bo‘lishi mumkin. Doimiy bosim va kamsitishga duch kelgan o‘quvchida qo‘rquv, xavotir, o‘ziga ishonchsizlik, yolg‘izlik hissi, muloqotdan qochish, darslarga qiziqishning pasayishi va maktabga borishni istamaslik kabi belgilar kuzatilishi mumkin. Ayrim bolalar o‘z muammolarini ochiq aytishga qiynaladi, chunki ular vaziyat yanada murakkablashishidan yoki boshqalar tomonidan ayblanishidan qo‘rqishi mumkin. Shu sababli bolaning xulq-atvoridagi o‘zgarishlarga befarq bo‘lmaslik, uni tinglash va o‘z vaqtida psixologik yordam ko‘rsatish muhim ahamiyatga ega.

Bolalarni zo‘ravonlikdan himoya qilish masalasi xalqaro va milliy huquqiy hujjatlarda ham o‘z aksini topgan. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasida bolaning manfaatlarini ustuvor hisobga olish, uni zo‘ravonlik va kamsitishdan himoya qilish, sog‘lom rivojlanishi uchun zarur sharoit yaratish tamoyillari belgilangan. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, “Ta’lim to‘g‘risida”gi, “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi qonunlari hamda bolalarni zo‘ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilishga qaratilgan qonunchilik normalari ushbu yo‘nalishdagi faoliyatning huquqiy asosini tashkil etadi. Mazkur hujjatlarning mazmuni ta’lim muassasalarida bolaning sha’ni va qadr-qimmatini hurmat qilish, uning xavfsizligini ta’minlash hamda huquqlarini himoya qilish zarurligini ko‘rsatadi.

Zo‘ravonlikdan holi maktab muhitini shakllantirishda maktab psixologining faoliyati alohida ahamiyatga ega. Maktab psixologi o‘quvchilarning ruhiy holatini o‘rganish, xavf omillarini erta aniqlash, profilaktik tadbirlarni tashkil etish, nizoli vaziyatlarni bartaraf etishga ko‘maklashish va psixologik maslahat berish orqali himoya tizimining muhim ishtirokchisi hisoblanadi. Bunda psixologning asosiy vazifasi faqat sodir bo‘lgan hodisaga munosabat bildirish emas, balki zo‘ravonlik yuzaga kelishiga sabab bo‘luvchi omillarni oldindan aniqlash va ularning oldini olishdan iboratdir.Psixologik profilaktika ishlari barcha sinflarda yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etilishi lozim. Boshlang‘ich sinflarda do‘stlik, mehribonlik, o‘zaro yordam, his-tuyg‘ularni to‘g‘ri ifodalash va nizolarni tinch yo‘l bilan hal qilish ko‘nikmalarini shakllantirish maqsadga muvofiqdir. O‘rta sinflarda tengdoshlar o‘rtasidagi munosabatlar, guruh bosimi, kamsitish, bulling va internet xavfsizligi mavzulariga alohida e’tibor qaratish kerak. Yuqori sinflarda esa shaxsiy mas’uliyat, huquqiy madaniyat, bag‘rikenglik, sog‘lom muloqot, o‘zaro hurmat va muammoli vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish masalalari yoritilishi lozim.

Profilaktik faoliyatda suhbat, kuzatish, anonim so‘rovnoma, psixologik trening, guruhiy mashg‘ulot, individual maslahat va ijtimoiy-psixologik tahlil metodlaridan foydalanish mumkin. Masalan, anonim so‘rovnomalar orqali o‘quvchilarning maktabdagi xavfsizlik hissi, tengdoshlari bilan munosabati, kattalarga ishonchi va yordam so‘rash imkoniyatlari o‘rganiladi. Kuzatish metodida esa tanaffus, dars jarayoni, jamoaviy mashg‘ulotlar va boshqa maktab vaziyatlarida o‘quvchilar o‘rtasidagi munosabatlarga e’tibor qaratiladi. Biroq hech bir test yoki so‘rovnoma natijasi bolaning zo‘ravonlikka aloqadorligini yakka holda isbotlovchi dalil sifatida qabul qilinmasligi kerak. Natijalar suhbat, kuzatish va boshqa ishonchli ma’lumotlar bilan birgalikda tahlil qilinadi.Zo‘ravonlik holati aniqlanganda, eng avvalo, bolaning xavfsizligi ta’minlanishi kerak. Jabrlangan o‘quvchini ayblash, uning gaplarini inkor etish, muammoni oshkor qilish bilan qo‘rqitish yoki vaziyatni oddiy hazil sifatida baholash mumkin emas. Psixolog bola bilan xolis, ishonchli va ehtiyotkor suhbat olib borishi, uning fikrini bo‘lmasdan tinglashi, zarur ma’lumotlarni maxfiylik talablariga rioya qilgan holda qayd etishi lozim. Shu bilan birga, bolaning xavfsizligiga tahdid mavjud bo‘lsa, maxfiylikni mutlaq saqlash va’dasi

berilmaydi; qonunchilik va maktabning belgilangan tartibiga muvofiq mas’ul shaxslar hamda tegishli himoya organlariga xabar beriladi.Zo‘ravonlikka aloqador barcha o‘quvchilarga nisbatan ham pedagogik va psixologik jihatdan to‘g‘ri yondashish zarur. Zo‘ravonlik qilgan bolaning xatti-harakatini oqlash mumkin emas, biroq uni faqat salbiy xulq-atvori bilan tavsiflash ham to‘g‘ri bo‘lmaydi. Bunday xatti-harakatning sabablari, oilaviy muhit, tengdoshlar ta’siri, hissiy boshqaruv ko‘nikmalari va ijtimoiy munosabatlari o‘rganilishi kerak. Maqsad jazolash bilan cheklanib qolmasdan, bolaning xulq-atvorini ijobiy tomonga o‘zgartirish, mas’uliyat hissini shakllantirish va takroriy holatlarning oldini olishdan iborat bo‘lishi lozim.

Maktabda xavfsiz muhitni yaratish faqat psixologning vazifasi emas. Bu jarayonda maktab direktori, direktor o‘rinbosarlari, sinf rahbarlari, fan o‘qituvchilari, ota-onalar, tibbiyot xodimlari va zarur hollarda tegishli ijtimoiy hamda huquqni muhofaza qiluvchi organlar o‘zaro hamkorlik qilishi zarur. Pedagoglar o‘quvchilar o‘rtasidagi munosabatlarni kuzatib borishi, kamsituvchi iboralar va qo‘pol muomalaga yo‘l qo‘ymasligi, har bir bolaga adolatli munosabatda bo‘lishi kerak. Maktab rahbariyati esa zo‘ravonlik holatlari haqida murojaat qilishning tushunarli va xavfsiz mexanizmini yaratishi, murojaatlarni belgilangan tartibda ko‘rib chiqishi va profilaktik ishlarni muvofiqlashtirishi lozim.Ota-onalar bilan hamkorlik ham zo‘ravonlikning oldini olishda muhim o‘rin tutadi. Oilada bolaga hurmat bilan munosabatda bo‘lish, uning fikrini tinglash, his-tuyg‘ularini tushunish va muammolarini ochiq muhokama qilish imkoniyatini yaratish zarur. Ota-onalar farzandining xulq-atvori, kayfiyati, maktabga munosabati va tengdoshlari bilan aloqalaridagi keskin o‘zgarishlarga e’tibor qaratishi lozim. Maktab tomonidan tashkil etiladigan ota-onalar yig‘ilishlari, psixologik seminarlar va ma’rifiy suhbatlarda bolalarni zo‘ravonlikdan himoya qilish, internet xavfsizligi, ijobiy tarbiya va oilaviy muloqot madaniyati masalalarini yoritish maqsadga muvofiqdir.Zo‘ravonlikdan holi maktabni shakllantirishda o‘quvchilarning o‘zini ham faol ishtirokchi sifatida jalb etish lozim. Chunki o‘quvchilar maktabdagi munosabatlarni bevosita his qiladigan va tengdoshlari o‘rtasida yuz beradigan holatlarni ko‘pincha birinchi bo‘lib sezadigan ishtirokchilardir. Ularda befarq bo‘lmaslik, boshqalarning huquqlarini hurmat qilish, yordam so‘rash va

zarur vaziyatda ishonchli kattalarga murojaat qilish ko‘nikmalarini shakllantirish kerak. “Mehribonlik va hurmat”, “Men zo‘ravonlikka qarshiman”, “Xavfsiz internet”, “Bir-birimizni tushunamiz” kabi mavzularda davra suhbatlari, treninglar, ijodiy tanlovlar va targ‘ibot tadbirlarini o‘tkazish ijobiy natija beradi.

Psixologik farovon maktab muhitining muhim ko‘rsatkichlaridan biri — o‘quvchining o‘zini maktabda xavfsiz va qadrlangan his etishidir. Agar bola o‘z muammosini bemalol ayta olsa, o‘qituvchidan yordam so‘rashdan qo‘rqmasa, tengdoshlari bilan sog‘lom munosabat o‘rnata olsa, bu maktabda ijobiy psixologik muhit shakllanayotganini ko‘rsatadi. Shu sababli ta’lim muassasasida faqat zo‘ravonlik holatlari sonini qayd etish bilan cheklanmasdan, o‘quvchilarning xavfsizlik hissi, kattalarga ishonchi, o‘zaro hurmat darajasi va murojaat qilish imkoniyatlarini ham muntazam o‘rganish zarur.Ilmiy-pedagogik nuqtayi nazardan, zo‘ravonlikning oldini olishda uchta asosiy yondashuv muhimdir: birlamchi profilaktika, erta aniqlash va individual yordam. Birlamchi profilaktika barcha o‘quvchilar uchun sog‘lom muloqot va xavfsiz xulq-atvor ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratiladi. Erta aniqlash bosqichida xavf belgilariga ega vaziyatlar o‘rganilib, tegishli mutaxassislar jalb qilinadi. Individual yordam esa zo‘ravonlikdan zarar ko‘rgan yoki tajovuzkor xatti-harakat ko‘rsatayotgan bolalar bilan alohida ishlashni nazarda tutadi. Ushbu yondashuvlarning o‘zaro uyg‘unligi maktabdagi himoya tizimining samaradorligini oshiradi.

Xavfsiz maktab muhitini baholashda aniq mezonlardan foydalanish ham muhim hisoblanadi. Bular o‘quvchilarning maktabdagi xavfsizlik hissi, bulling va kiberbulling holatlariga munosabati, o‘qituvchilarga ishonch darajasi, murojaat qilish mexanizmlarining mavjudligi, pedagoglarning profilaktik tayyorgarligi, ota-onalar bilan hamkorlik va aniqlangan muammolarning o‘z vaqtida hal etilishidir. Monitoring natijalari asosida maktabning kuchli tomonlari va takomillashtirish zarur bo‘lgan yo‘nalishlari belgilanadi. Bunda o‘quvchilar haqidagi shaxsiy ma’lumotlarning maxfiyligi va ularning sha’ni himoya qilinishi shart.Shuni alohida ta’kidlash kerakki, zo‘ravonlikdan holi maktab yaratish bir martalik tadbir yoki faqat ma’lum bir oyda o‘tkaziladigan targ‘ibot ishlari bilan cheklanmaydi. Bu doimiy, tizimli va barcha ta’lim ishtirokchilarining mas’uliyatini talab

qiladigan jarayondir. Maktabda zo‘ravonlikka nisbatan murosasiz munosabat, bolaga hurmat, adolat, ishonch va hamkorlik tamoyillari kundalik faoliyatning ajralmas qismiga aylanishi kerak.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, zo‘ravonlikdan holi maktabni shakllantirish bolalarning huquqlarini himoya qilish, ularning ruhiy salomatligi va ijtimoiy rivojlanishini ta’minlashning muhim shartidir. Jismoniy, ruhiy, og‘zaki va raqamli zo‘ravonlikning oldini olishda maktab psixologi, pedagoglar, ota-onalar va tegishli tashkilotlarning hamkorligi katta ahamiyatga ega. Har bir bolaning fikrini tinglash, uning qadr-qimmatini hurmat qilish, muammolarini o‘z vaqtida aniqlash va zarur yordam ko‘rsatish orqali xavfsiz ta’lim muhitini yaratish mumkin. Eng muhimi, bola maktabga qo‘rquv bilan emas, balki ishonch, xotirjamlik va o‘zini qadrlangan his etgan holda kelishi lozim. Zero, zo‘ravonlikdan holi maktab — bu nafaqat xavfsiz bino, balki har bir bola o‘zini himoyalangan, hurmat qilingan va erkin rivojlana oladigan muhitdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-637, 2020-yil 23-sentabr.
3. O‘zbekiston Respublikasining “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-139, 2008-yil 7-yanvar.
4. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasi. – 1989-yil 20-noyabr.
5. O‘zbekiston Respublikasining bolalarni zo‘ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilishga oid qonunchilik hujjatlari.
6. Bandura A. *Social Learning Theory*. – Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1977.
7. Olweus D. *Bullying at School: What We Know and What We Can Do*. – Oxford: Blackwell Publishing, 1993.
8. UNESCO. *Behind the Numbers: Ending School Violence and Bullying*. – Paris: UNESCO, 2019.

9. UNICEF. *A Familiar Face: Violence in the Lives of Children and Adolescents*. – New York: UNICEF, 2017.

10. G‘oziyev E.G‘. *Umumiy psixologiya*. – Toshkent.